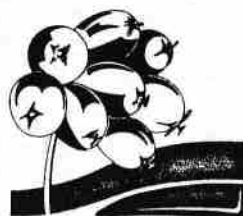

De Rosdoek

nr 27

heemkundige studiekring
De Acht Zaligheden

heemkundige studiekring
de acht zaligheden

D E R O S D O E K

Aflevering 27

December 1982

Redactieadres: Th. van der Aalst, Ganzestraat 17,
5527 CA Hapert, tel. 04977-1671.

Administratie: C.H.M. Witmer, Nijverheidslaan 16,
5506 EE Veldhoven.

Bij de jaarwisseling 1982-1983

Redactieteam:

Th. van der Aalst, Ganzestraat 17, Hapert.
H. Backbier, Heike 6, Vessem.
Mevrouw Th. Cools-Van Son, Antwerpse-
baan 9, Knegsel.
Mejuffrouw C.J.M. Heeren, Wolfshoek 3,
Knegsel.
H. Huijbers, Weverstraat 10, Steensel.
A. Kockx, De Pottenbakker 44, Veldhoven.
J.J.A. Smetsers, Leeuwerik 18, Vessem.

Weer ging bijna een jaar voorbij.
Voor de een vlug, voor de ander wat trager.
Voor de een was het een blij, een gelukkig jaar;
voor de ander bracht het zorg, verdriet of te-
leurstelling.

Ieder van ons maakt aan het einde van elk jaar
de balans over dat jaar op.
De uitkomsten zijn veelal erg verschillend.
Ook in verenigings verband - in ons geval: in
kringverband - is dit zo het geval. Ook hier
liggen de droeve en de blijde dingen zo dicht
bije.

Zo werden we in het begin van februari geschokt
door het wel zeer onverwacht overlijden van
Mevr. Christensen-Wijnen, uit Bergeyk.
Diverse malen verzorgde deze altijd opgeruimde
vrouw met veel liefde voor de natuur, mede voor
de kring de traditionele St. Janstocht.
Vaak nam zij ook met veel interesse deel aan de
overige activiteiten van onze kring. Laten wij
haar in ons gebed nog eens gedenken.

Dankzij het actief doorzetten van diverse leden
kon in het bijna afgelopen jaar het 25e nummer
van de Rosdoek verschijnen. Bij dit moment hebben
wij in het betreffende nummer even stilgestaan.
De studiegroep Kerken en Torens kon het eerste
deel van haar opdracht afronden.
Omtrent de verdere actualisering van de verza-
melde gegevens maakt de groep nader plannen.
De onlangs in het streekmuseum te Eersel inge-
richte tentoonstelling gaf een inzicht in het-
geen tot nu toe door de vermelde studiegroep is
gepresteerd. Deze expositie kende een goede be-
langstelling en het is zeker niet uitgesloten
dat deze ook nog elders in ons kringgebied zal
worden ingericht.

In het kader van de propaganda werd verder op

De volgende Rosdoek verschijnt in maart 1983.

Copy wordt ingewacht tot uiterlijk 1 februari
1983 op het adres van de redactie.

bescheiden schaal medegewerkt aan een op 5, 6 en 7 november te Veldhoven gehouden vogel-tentoonstelling.

Verder werd dit jaar weer gestalte gegeven aan de uitwisseling met een Kring uit Vlaanderen, n.l. met die uit "Het oude land van Aarschot". Een tegenbezoek aan deze oude en historie-rijke stad en omgeving staat voor het komend jaar op het programma.

De reeds wat eerder aangekondigde studiegroep, die we voorlopig zullen aandienen met "kleine monumenten" is onlangs oriënterend gestart.

Ongetwijfeld zullen we hierover binnenkort meer gaan vernemen.

De goede verstandhouding met de Stichting en met de naaste en overige kringen bleef bestendig. Met de buurkring "De Hooge Dorpen" werd te Vessem gezamenlijk een bijeenkomst gehouden. Ook in het komend jaar zal zulks andermaal het geval zijn, waarbij onze Kring als ontvangende organisatie zal optreden. Graag wil ik van deze gelegenheid gebruik maken om U uit te nodigen tot meer actief deelnemen aan de kringactiviteiten. Wellicht zijn er onder U leden die voldoende belangstelling en tijd beschikbaar hebben om eens wat actiefs te gaan doen. Laat eens iets van je horen en wij gaan na op welke wijze dit het best kan gebeuren. Ook Uw bestuur beseft dat een streekkring - als de onze - nu eenmaal zit met een afstandsprobleem, doch met enig overleg is dit mogelijk geheel of gedeeltelijk te ondervangen.

Ook attendeer ik U nu reeds op onze a.s. jaarvergadering die op donderdag 20 januari a.s. zal worden gehouden. Het zal ons, als bestuur voldoening geven om U te kunnen begroeten. De gezellige sfeer van onze jaarbijeenkomsten - met Ut muziek - zal er alleen maar door vergroot worden.

De bovenvermelde punten vormen uiteraard niet

het totaalbeeld over het bijna voorbije jaar.

Het zijn enkele markante punten er uit.

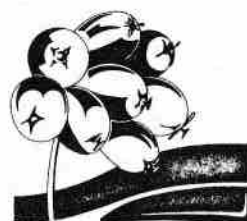
Toch geven zij een indruk, voor U en voor ons, voor U en voor mij. Ik hoop dat het een goede indruk mag zijn.

In het vertrouwen daartoe wil ik U, en de Uwen, een Zalig Kerstfeest en een goede jaarwisseling toewensen.

Moge 1983 voor U en voor onze Kring, in alle opzichten, een goed jaar worden.

Oerle december 1982

Uw voorzitter
Th. v.d. Ven.

heemkundige studiekring de acht zaligheden

Nieuwe leden:

hr. J. Das, Riethoven.

hr. G.J. Willems, Riethoven.

Lezing van de Heer J. Spoorenberg over Oud-Eindhoven op 26 oktober 1982.

Het in 1232 door Hertog Hendrik I van Brabant tot stad verheven concentratiegebied Eindhoven, oorspronkelijk een zuidelijke uithoek van het dorp Woensel, was qua oppervlakte zeer beperkt. Slechts door de annexatie van de vijf omringende gemeenten in 1921 is het nieuwe Eindhoven ook in dit opzicht groot geworden en heeft het kunnen uitgroeien tot de huidige grootstad. Toch is dit oude gebiedje van 1232 van grote betekenis geweest o.a. voor de dorpen van onze twee heemkundige kringen.

Temidden van de zandgebieden der zuidelijke Meierij en der noordelijke Kempen ontstond een handelscentrum, dat naar het noorden gericht was op het later tot grotere betekenis uitgroeïende 's-Hertogenbosch, naar het zuiden op de Vlaamse steden Leuven, Antwerpen en Brussel en naar het oosten op Roermond en het Rijnland. Het kleine Eindhoven had zeker de kenmerken van een stad: er was sprake van arbeidsverdeling, er was koophandel en ambachtsuitoefening en door een woonconcentratie kon men niet meer van een agrarisch gebied spreken. Het Eindhoven van die vroege periode ontwikkelde zich tot centrale voor de akkerdorpen in de wijde omtrek. De schepenbank van Eindhoven had als zodanig ook het recht van ingebod en het recht van uitpanding: niet-ingezetenen konden toch hun rechten bij deze schepenbank vast laten leggen; de rechtsgevolgen van deze overeenkomsten stelden eisers in staat, hun recht op niet-ingezetenen ook buiten deze stad uit te oefenen.

De stad Eindhoven is dikwijls verwoest; bekend zijn de verwoestingen in 1486, 1543 en herhaalde malen tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Tijdens deze Tachtigjarige Oorlog vertrokken vele rijke ondernemers naar elders, o.a. Haarlem.

De linnenwevers raken dan afhankelijk van orders uit deze stad en kunnen slechts op een minimum beloning het leven houden. Niettemin blijft in de Generaliteitsperiode het vakmanschap van deze industrietak in Eindhoven bestaan, zodat deze na die periode weer tot bloei kan komen.

In de 19e eeuw kent Eindhoven dan weer een ruime variatie van ondernemers: naast de linnenindustrie ontstaat een tabaksindustrie, er zijn leerlooierijen en een bierbrouwerij.

Het 750-jarig bestaan der stadsrechten voor Eindhoven heeft aanleiding gegeven tot meerdere publikaties over deze stad, waarvan men via de krant en boekhandel heeft kunnen kennisnemen. Veel van het bovenstaande is terug te vinden in het 187 bladzijden tellende nummer van "Brabants Heem", jaargang II, Nr. 4 - juli-augustus 1950.

Th. van der Aalst

HET KASTEEL VAN HEESWIJK

Op de bijeenkomst van leden van onze Kring op 25 november j.l. gaf de Heer van de Wiggert uit Heeswijk allereerst een schets van zijn persoonlijke relatie met de enkele jaren geleden overleden Baron en met de thans nog in leven zijnde Barones en van de zo vreemd aandoende en soms in verwarring brengende publikaties en mondelinge verhalen rond het kasteel zelf en de familie, die het kasteel bezit. Hij was reeds als kind in het gehele kasteel thuis; bij de familie Van den Bogaerde is het Heeswijks gilde dikwijls te gast; van dat gilde is de spreker hoofdman.

Velen van ons hebben het kasteel wel eens van buiten gezien; het interieur met zijn zeer waardevolle kunstverzameling is slechts beperkt voor bezichtiging beschikbaar. Vele aanwezigen richtten dan ook een verzoek tot het Bestuur om een excursie naar het kasteel te organiseren, waarbij ook het interieur en de kunstvoorwerpen bezichtigd kunnen worden; een handicap vormt de omstandigheid, dat het kasteel tijdens weekends niet voor excursies opengesteld wordt.

Het ontstaan van het kasteel wordt verklaard uit zijn ligging langs het riviertje de Aa, dat richting gaf aan de heerbaan naar het Peelgebied en het Limburgse land toe. Het oudste gedeelte is gebouwd in 1140. De bewoners zijn vóór 1600 in de adelstand verheven. De familie Van den Bogaerde heeft zich eerst in 1830 op het kasteel gevestigd, nadat het daarvoor aan andere adellijke families huisvesting had verleend. De uit België afkomstige Baron van den Bogaerde was toendertijd gouverneur van de provincie Noord-Brabant, een functie die nu met Commissaris der Koningin wordt aangeduid.

Na een serie dia's van het uitwendige en het inwendige van het kasteel liet de Heer van de Wiggert ruime series dia's zien over de feestelijkheden rond de 90e verjaardag van de Baron en de 80e verjaardag van de Baronesse, een bezoek van het gilde aan de Baron tijdens diens verblijf op een landgoed even over de grens in Duitsland. Ook de begrafenis van de 92-jarige Baron werd met een serie dia's uitvoerig verslagen.

Th. van der Aalst

VAN DE BOEKENPLANK

Geldrop in oude ansichten/ door C.H.A.M. van Bokhoven m.m.v. L. van Stratum. Dl. 2. Europese Bibliotheek, 1982. 79p. Prijs f 33,75 ISBN 90-288-2001-9

Brabantse bibliografie 1981: supplement Brabantse bibliografie 1975-1980/ door J.A.J. Maessen, D.M.A.H. van Elderen en I.J. van Rossum. Bibliotheek Provinciaal Genootschap van Noord-Brabant, 1982. 338 p. Prijs f 20,--

In het land van de Bergse Maas/ door Rien Snijders. Zutphen: Terra, 1982. 132 p. Prijs f 34,-- ISBN 90-6255-126-2

Zoeken en schrijven: handleiding bij het maken van een historisch werkstuk/ door P. de Buck, E.H.N. Mout, C. Musterd e.a. Gottmer Educatief, 1982. 96 p. Prijs f 17,50. ISBN 90-257-1590-7

Hoog boven België: luchtfoto's van steden, dorpen en landschappen/ door J. Briels e.a. (Kopub), 1982. 144 p. Prijs f 49,50 ISBN 90-6618-505-8

Hoog boven Nederland: luchtfoto's van steden, dorpen en landschappen/ door A. van Zoest, Ger van Middelkoop en Herman Conens. (Kopub), 1982. 168 p. Prijs f 49,50 ISBN 90-6618-506-6

Kastelen in Brabant: van burcht tot landhuis:
catalogus van een tentoonstelling gehouden in
het Noordbrabants Museum te 's Hertogenbosch,
juni-september 1982/ samengesteld door M.M.A.
van Boven, P.J. Klapwijk, J.C.T.M. van Laarhoven
e.a.

's Hertogenbosch: Noordbrabants Museum, 1982.
168 p. Prijs f 14,--

Volksgeneeskunst in Nederland en Vlaanderen/
door Paul van Dijk, m.m.v. H. Winterterp.
Ank-Hermes, 1981.

224 p. Prijs f 58,-- ISBN 90-202-5057-4

Watermolens in Nederland/ door P. Nijhof, met
foto's van Ger Dekkers.

Zwolle: Waanders, 1982.

176 p. Prijs f 40,-- ISBN 90-70072-91-2

Over bij wijze van spreke gesproken.

Dl. 3/ door Johan Biemans, met aantekeningen
van Miep Mandos van de Pol.

Helmond: Uitgeverij "Nol van Roessel", 1982.

216 p. Prijs f 19,90

De bevrijding van Eindhoven: operatie Market-
Garden/ door Karel Margry.

Lecturis, 1982.

120 p. Prijs f 17,50 ISBN 90-7010823-2

Kijk op het groene Noord-Brabant/ door S. Dijk-
huizen; foto's van K. Scherer.

Elsevier, 1982.

120 p. Prijs f 32,50.

(Kijk op het groene Nederland)

De Weebosch in de Kempen: geschiedenis en ver-
halen van de Weebosch en zijn bewonders, uitge-
geven bij gelegenheid van 75 jaar Gerarduskerk
1907-1982/ door Joh. van der Heiden en Piet
van Vlierberghe.

(Verkrijgbaar in de boekhandel).

100 p. Prijs f 10,--

Het Kempenprojekt: een regionaal archeologisch
onderzoeksprogramma/ door J. Slofstra, H.H.
van Regteren Altena, N. Roymans en F. Theuws.
Stichting Brabants Heem, 1982.

134 p. Prijs f 20,-- ISBN 90-7019711-1

(I.P.P. publikatie; 306)

(Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem;
dl. 22)

Myrtha: een blik in het verleden van Hooge
Mierde/ door Jan van Gisbergen.

Rabo-Bank Hooge Mierde; Gemeente Hooge en Lage
Mierde, 1982.

136 p. Prijs f 14,75 (excl. verzendkosten)

Riethoven toen/ door J. Das, G. Govers, H.

Knoops e.a.; publ. van de groep "Van Rythoven
toen - tot Riethoven nu".

Hapert: Drukkerij-Uitgeverij "De Kempen", 1982.

132 p. Prijs f 28,-- ISBN 90-7042706-0

(Verschenen in herdruk. Errata's op 1e druk
verkrijgbaar bij de groep)

Kasteren een gehucht apart/ door Rogier van

Laere; uitgewerkt door Terry Dito en Willy van
Zuylen; eindred. Johan Schoenmakers.

Uitgave: Stichting Kèk Liemt, 1982.

180 p. Prijs f 24,50 (bij voorintekening)

(Betreft Kasteren bij Liempde)

H. Huijbers.

GEUJEN - DIEJNE - VUIL ofwel...
HOE VUILER HOE SCHOONDER.

Wie in of rond Bergeijk in een tuintje liefhebert zal het wel eens tegengekomen zijn: het Geujen-Diejne-vuil. Het is een (on-)kruid als ieder ander, het staat bij voorkeur ergens in de weg. Maar ook wie het regelmatig uittrekt of schoffelt heeft de ervaring dat het o zo hardnekkig is.

De lezer heeft het misschien al geraden, ook al wist hij niet dat het bedoelde "onkruid" het gewone knopkruid is, ofwel officieel gedoopt met de latijnse benaming *Galinsoga parviflora*; er is ook nog een variant het harige knopkruid: *Galinsoga ciliata*. Hoe komt dit "vuil", of vuilighè zoals ze in Bergeijk ook wel tegen onkruid zeggen, aan zijn minder doorzichtige naam van Geujen-Diejne-vuil? Hoewel er geen enkele volksheilige schuld aan heeft, klinkt de uitleg over de oorsprong als een soort legende. De verklaring ligt minder voor de hand als de vanzelfsprekende bijnamen voor natuurlijke personen. Als je toevallig Jan Jansen met een, twee of drie essen heet, ben je in een dorp meestal niet de enige. En zeker als deze naamgenoten er al meer generaties gewoond hebben verzint de volksmond allerlei interessante differentiaties om de naamgenoten uit elkaar te kunnen houden. Het wordt dan Ja(n) va(n) Kis va(n) Jaone of Ja(n) va(n) Nèllekes of iets wat daarop lijkt. Wordt de reeks voornamen te lang of ingewikkeld dan neemt men zijn toevlucht tot een ander bijvoegsel, dat ontleend kan zijn aan het gehucht waar de man/vrouw woont, een beroep, een bijzondere gebeurtenis uit zijn/haar leven of in het "ergste" geval aan een in het oog springende eigenaardigheid of gebrek (bv. bult, kreupelheid of stotteren). In het laatste geval klinkt de bijnaam minder aangenaam voor de persoon zelf of zijn familie.

Zo'n bijnaam kan zelfs in een familie generaties lang blijven hangen, zo zelfs dat de betekenis of de oorsprong al lang vergeten is. In wezen zijn bijnamen over het algemeen van goedelijke aard. Als ik me zomaar eens vier toevallige Jan Jansens uit Bergeijk voor de geest haal: Ja(n) va(n) Hanneskes, Ja(n) Paol, Ja(n) Postel en Ja(n) Pröst; dan kan ik bij geen van alle een scheldnaam ontdekken of iets waarvoor men (de familie) zich tot in de lengte van jaren zou moeten schamen. En toch hangt er boven bijnamen steeds een scherm van aarzelende voorzichtigheid. Iedereen kan dat zelf waarnemen, dus hoef ik er hier niet dieper op in te gaan. Elk dorp of gehucht in de Kempen is rijk aan voorbeelden, zodat ik bij wijze van voorbeeld hier niet alle Bergeijkse bijnamen bijeen zal harken.

Terug nu naar ons vertrekpunt: het Geujen-Diejne-vuil. Dat Geujen-Diejn eigenlijk Dina Verhoeven heette hoef ik na bovenstaande eigenlijk niet meer uit te leggen. Alleen het toegevoegde "vuil" zal ik verder uit de doeken moeten doen, vooral om te voorkomen dat men het vuil gaat zoeken in een verkeerde hoek.

Geujen-Diejn was de echtgenote van Geu (=Godefridus) Verhoeven. Deze man had een schoenmakerij annex café aan de schutsboom in het Eiker-eind. De goeie man trof het slecht in dit leven omdat hij betrekkelijk jong stierf. De schoenmakerij ging teniet, maar zijn vrouw Diejn probeerde haar gezin en huishouden met het café overeind te houden. Dat zal wel geen dikke boterham betekend hebben. In elk geval bracht de jaarlijkse kermis weleens een extraatje op. De kermis was in die tijd praktisch het enige volksvermaak waar wat aan viel te verdienen. Zo'n meevaller dacht ze ook te vangen door een danstent te laten plaatsnemen. Maar...

we spreken nu over zo'n 65 jaar geleden, de tijd dat iedereen met dansen niet zo gelukkig was. Als we de verhalen mogen geloven van degenen die het allemaal meegemaakt hebben was het er de pastoor zeker niet mee eens. Ook de burgemeester van die dagen was - misschien wel noodgedwongen - twee handen op een buik met de pastoor, zodat de danstent kon vertrekken. Op zo'n manier lag Geujen-Diejn met het gezag duidelijk overhoop. En lichtelijk heeft ze bijgevolg ook aan het kortste eind getrokken. Nu wordt beweerd dat het kermisvolk van de beruchte danstent dat "pèrdjes liet grazen op een stukske grond van Geujen-Diejn op 't Hof" - dit is het perceel Hof 2 op de hoek van 't Hof en de Burgemeester Magneestraat, grenzend aan het perceel waar sinds 1923 het raadhuis op staat - uit wraak op die plek het bewuste onkruid gezaaid zou hebben. En wel zo dat het binnen de kortste keren heel Bergeijk overwoerd heeft.

Anderen zijn van mening dat het zaad met het hooi voor de pèrdjes meegekomen zou zijn. Samen zijn ze het erover eens dat het "vùil" vóór die tijd in Bergeijk en omgeving onbekend was en ook dat het vanaf die tijd Geujen-Diejne-vùil heet.

Opmerkelijk vond ik een toevallige mededeling van iemand - toen we het eens over Bergeijk hadden - : "Hier groeit een soort onkruid en dat noemen ze in Helmond B'rgèks vùil". Jammer dat ik me niet meer herinner wie me dit vertelde. Ik moet het ergens opgeschreven hebben, maar waar?

Hoe dan ook, het Geujen-Diejne-vùil heeft Geujen-Diejn zelf weten te overleven. Wat ik hier schreef moet zo'n 65 jaar geleden zijn gebeurd. Men moet al zowat in de buurt van die leeftijd of ouder zijn om Geujen-Diejn nog gekend hebben.

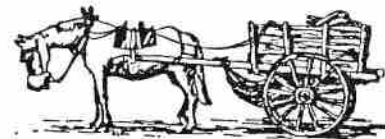
Het B'rgèks vùil groeit in Bergeijk nog steeds

alsof het geen geld kost, ook bij ons in den hof, bij Piere van Driek va(n) Ja(n) va(n) Ger-ritjes Miejke en ... om geëmancipeerd te eindigen: tussen de kòlle en de seldrie van Trees van boter-Toon.

Bergeijk, 24 november 1982

Johan Biemans.

ps. Graag reacties als u er misschien nog iets meer over weet te vertellen: Lavendelplein 8, Bergeijk, tel. 04975-1544.

Van pik, tiet, kutje en andere leuke dingen

Zeg nou eens eerlijk wat u bij bovenstaande titel denkt. Juist, en omdat u dat denkt zijn deze woorden inmiddels vrijwel helemaal uit ons dialect verdwenen. Ik kan me nog goed herinneren dat deze woorden in mijn (Reuselse) dialect heel gewone woorden waren. Pik was het gewone woord voor snoepje. Pik is natuurlijk hetzelfde woord als pek, ook een kleverige substantie. Dit woord verdween uiteraard toen het Nederlandse (?) woord pik bekend raakte in de betekenis van mannelijk geslachtsdeel. Dit woord moeten we afleiden van pik in de betekenis van houweel. Het is duidelijk dat er twee homonymen ontstonden die elkaar niet verdroegen. Het dialectische pik werd meteen een belachelijk woord

en was daarmee gedoemd om te verdwijnen. Het woord snuupke kwam er voor in de plaats, dat later weer omgetoverd werd tot snoepke en tegenwoordig schijnt snoepje het Algemeen Beschaafd Kempische woord te zijn.

Het is niet zo dat dit soort van lachwekkende associaties alleen in het hedendaagse dialect gewerkt zouden hebben. Ook uit het verleden zijn daar voorbeelden van bekend. Het zeventiende-eeuwse woord aardkloot in de betekenis van aardbol verdween vanwege associaties met het woord kloot in de betekenis van zaadbal. Dit soort van woorden worden over het algemeen in een denigrerende betekenis gebruikt, zoals klootzak, kloterig, naar de kloten, enz. In de Kempen bestond algemeen de positieve benaming 'n goei klutje of ne goeie klóót voor een persoon die (te) goed van karakter is en van wiens goedheid vaak misbruik gemaakt wordt. Dit soort van woorden verdwijnt vanwege de negatieve gevoelswaarde van de eerder genoemde woorden. Soms blijft het woord, maar krijgt toch de betekenis van het ABN-slang. De Bont kent het woord klootzak uitsluitend in de betekenis van sul, terwijl het nu alleen nog voorkomt als scheldwoord.

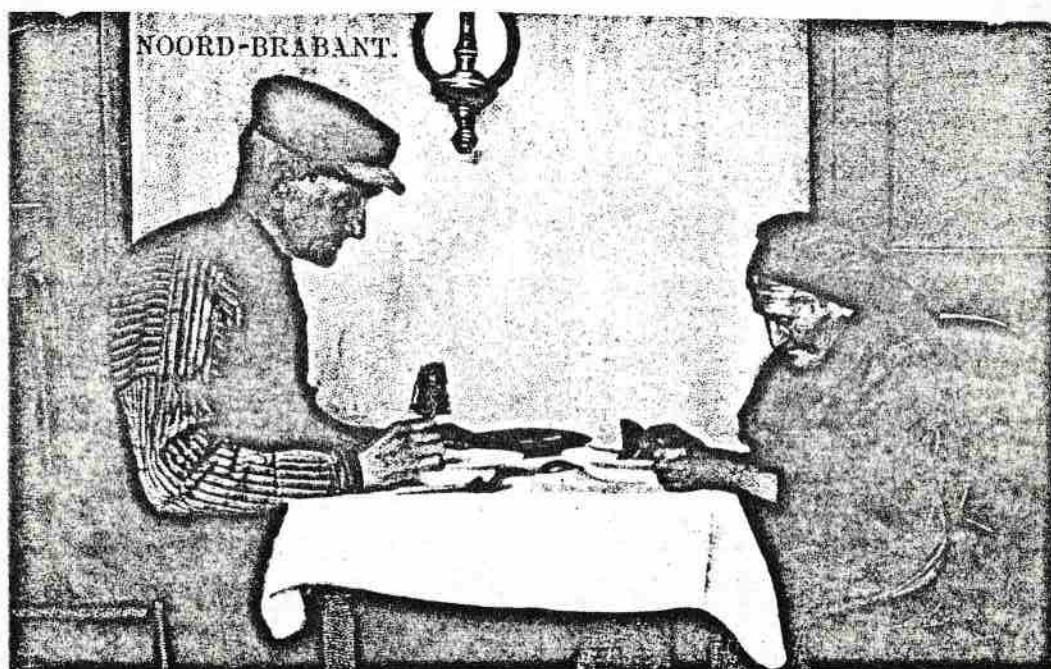
Tiet is in de Kempen de gewone roepnaam voor de kip, meestal een aantal keer achter elkaar gezegd: tiettiet. Bij uitbreiding van de betekenis is het ook de kip zelf: Zulle we 's naor de tietjes gaon kijke? Nou bestond het woord tiet in de Kempen ook wel voor de tepel van een vrouwenborst en voor de vrouwenborst zelf. Dit woord had een neutrale gevoelswaarde, maar kreeg te lijden onder de negatieve gevoelswaarde van het ABN-slang. En als gevolg hiervan kregen ook de tietjes in het kippenhok het moeilijk. Ik heb overigens de indruk dat bij de jeugd het woord tiet op het ogenblik een revaluatie doormaakt.

Ik liep nog maar één dag in Neerlands wapenrok rond, toen een lotgenoot uit Lekkerkerk vernam dat ik uit Reusel kwam. Hij bleef zowat in een onbedaarlijke lachbui. Toen hij tot bezinning kwam deelde hij me de oorzaak van zijn goede humeur mee. Het was zelfs tot in Lekkerkerk doorgedrongen dat wij in Reusel beschikten over een Reusels kutje. Ik kon hem meedelen dat we ook nog enkele P.N.E.M.-kutjes hadden en dat er in onze in slechte staat verkerende hoofdweg zelfs heel veel kutjes waar te nemen waren. Mijn medebroeder was pas gerustgesteld toen hij hoorde dat kutje bij ons gewoon huisje of gaatje betekende. Bovendien is kutje een verkleinwoord van kot en niet van kut. Beide woorden zijn overigens nauw met elkaar verwant en hebben alle twee te maken met het Gothische qithus dat moederschoot of baarmoeder betekent. Onder invloed van het woord kut (volgens sommigen een schuttingwoord, volgens anderen het gewone woord dat algemene navolging verdient) verdwijnt ons woord kutje en neemt - zij het in slow motion - het woord kot mee. Neuken betekende in ons dialect o.a. slaan, stompen, peuterig werk verrichten, frutselen, vallen. Verneuken betekende bedriegen of foppen. Afijn, u kent het liedje inmiddels. Verneuken hoor ik nog wel een enkele keer, maar neuken is in zijn oorspronkelijke betekenis verdwenen. Ik hoor het uitsluitend nog gebruiken in de betekenis van sexuele gemeenschap hebben. Ik neem aan dat een woord als pieleke voor kuiken het om dezelfde reden erg moeilijk heeft. Ook bij tippelen (eigenlijk geen dialectwoord) neem ik enige huiver waar vanwege de betekenis straatprostitutie bedrijven. Poppen komt o.a. voor in de betekenis van met de pop spelen. Vlak over de grens in België heeft dit woord de betekenis van sexuele omgang. Dit kan er toe bijgedragen hebben dat het

woord poppen langs de grens in Nederland nagenoeg verdwenen is. Samenvattend kunnen we vaststellen dat dialektwoorden kunnen verdwijnen of van betekenis veranderen als er hinderlijke associaties ontstaan met woorden van scabreuze aard.

Reusel, november 1982

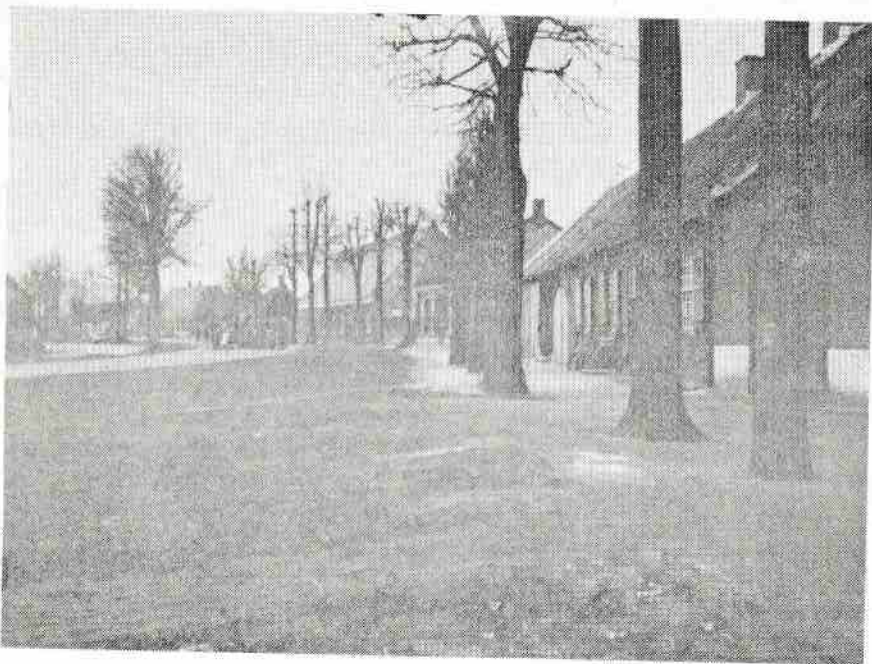
Wim van Gompel.

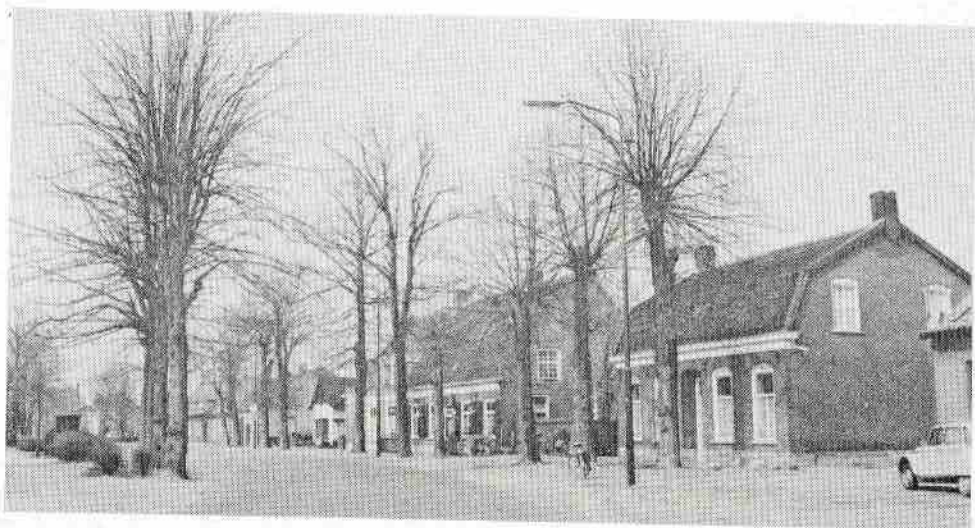
Verandering. De Dorpsstraat van Luyksgestel I

De fotografie is een van de nuttigste hulpmiddelen voor de historicus, kunsthistoricus en heemkundige. Hoe meer er verdwijnt van het oude Brabant des te meer foto- en ansichtenboeken zien het licht. Foto's maken het mogelijk situaties en straatbeelden met elkaar te vergelijken en - als gold het een zoekplaatje - nauwkeurig de verschillen op te tekenen. De Kempenese dorpen zijn pas sinds het begin van onze eeuw op de glasplaat vastgelegd. Vóór 1900 werd slechts af en toe een enkele dorpskerk of toren vastgelegd. Een der oorzaken van de plotselinge toename van het aantal foto's en ansichten is de inkwartiering van soldaten in de oorlog 1914-18. Voor het contact met thuis gebruikte men kaarten met afbeeldingen van de plaats waar men tijdelijk ingekwartierd was. Daarom hebben we een betrekkelijk goed beeld van het uiterlijk van de dorpen in de Kempen vanaf 1910. De vergelijking met de situatie van nu kan schokkend zijn. De wereld van 1910 lijkt harmonisch en volkomen gaaf, alsof er eeuwenlang niets veranderd was. In de straten lijkt een rust en stilte te heersen die aangenaam aandoet als we haar vergelijken met de onrust en dynamiek van de straten van nu.

De als afbeelding 1 en 2 afgedrukte beelden van Luyksgestel schijnen het bovenstaande alleen maar te bevestigen. Rond 1915 (afb. 1) een nauwelijks verharde kiezelweg met brede met gras begroeide berm tot aan de huisgevels. Voor die huizen de staketsels van de toen al oude, veelvuldig gesnoeide linden, twee, drie of meer per huis. De huisgevels laag en breed, met het ritme van de ramen, deuren en staldeuren. Erboven de hoge daken die de binnenruimte van de straat begrenzen en

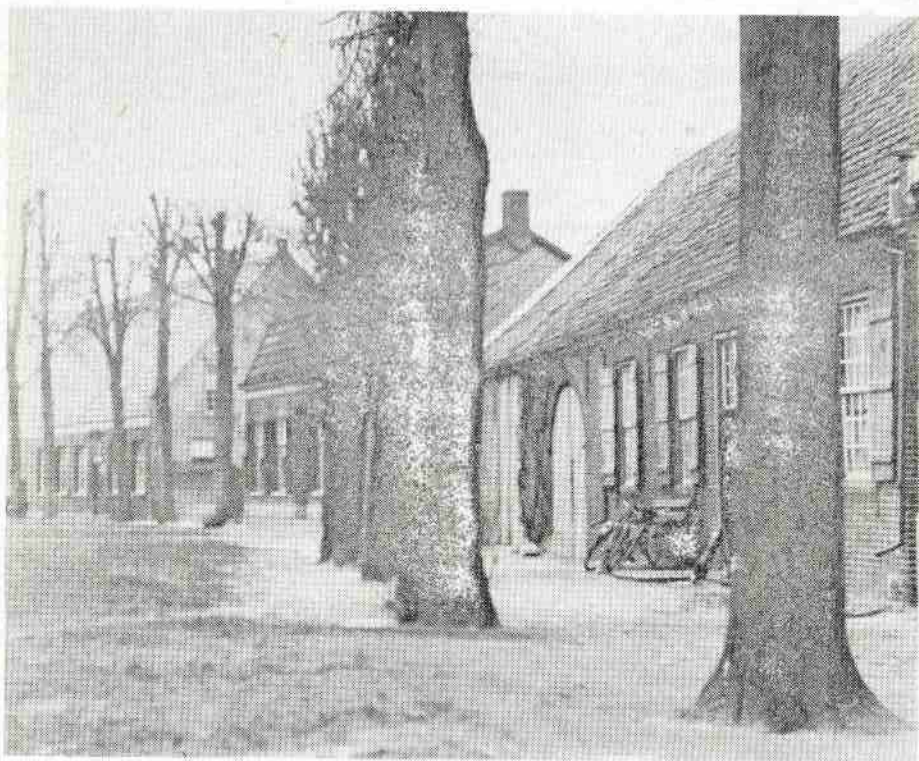
Afb. 1: Dorpsstraat rond 1920, naar een oud glasnegatief.

Afb. 2: Dorpsstraat 7 april 1981, ongeveer hetzelfde standpunt.

er een plafond aan geven. Midden op straat poseert een groepje mannen en vrouwen, de meeste met de fiets aan de hand.

In april 1981 (afb. 2) is dezelfde straat verbreed en verhard met klinkers, die sindsdien door asfalt vervangen zijn. De bermen zijn niet meer begroeid met gras, ze zijn door de gemeente met laagblijvend kijkgroen beplant. De linden zijn - weliswaar uitgedund, soms ingekort - nog aanwezig, maar staan nu dicht tegen het wegprofiel. Een enkel huis is nog herkenbaar: het Pannenhuis no. 67 uit 1769 met zijn hoge dak, de schoolmeesterswoning uit de jaren rond 1910 met haar mansardedak. Ook het huis uiterst rechts op afb. 1 (Dorpsstraat 60, uit 1837) bestaat nog, maar is bijna onherkenbaar door een ingrijpende verbouwing toen het in de jaren zestig garagebedrijf werd. De voorgevel met de schuiframen met kleine ruitjes, de luiken met gezaagde rozetten, het geometrische bovenlicht en de rondbogige staldeur werd door een nieuwe in helrode baksteen met brede ramen vervangen. Opvallend is echter dat in dit straatbeeld tussen 1920 en 1950 weinig ingrijpende veranderingen zijn opgetreden. Hier en daar maakte men de indeling van de ramen wat moderner, veranderde wat details en kapte enkele linden, maar het totale beeld van lage baksteenhuizen met hoge kappen bleef. Vanuit de laaggelegen weilanden aan de zuidkant zag men allereerst de boomgaarden en hagen, daarbovenuit de langgestrekte dakvlakken bekroond met de kruinen van de linden. De Dorpsstraat was zo herkenbaar als een lint van gebouwen op de grens van akkers en weilanden. Dit beeld is tussen 1950 en 1982 in razend tempo veranderd. Aan de noordkant verdwenen de diepe erven en akkers voor woningen, aan de zuidkant zijn biostallen en nieuwe aanbouwsels gekomen. Tegelijkertijd zijn de meeste huizen verbouwd of door nieuwe vervangen. Het zijn dan blokvormige eengezins-

woningen geworden met lage daken, vaak op nieuwe rooilijnen gebouwd. Het gesloten en enigszins uniforme karakter van de straat ging zo verloren.

Vanuit de dynamiek van onze eeuw plegen wij met vertedering terug te kijken naar de rust en stilte van vroeger. Wat wij als tijdloosheid ervaren is echter in de ogen van de 18e en 19e eeuw ook een dynamisch veranderingsproces geweest. Zo heeft de Dorpsstraat haar karakter waarschijnlijk in de 18e eeuw gekregen. Rond 1730-40 werden er de eerste grote dorpshuizen gebouwd door uit Denemarken en Duitsland teruggekeerde succesvolle koper- en haarteuten. De zogenaamde "teutenhuizen", eenverdiepingshuizen met hoge en ruime bergzolders moeten in die tijd hoogtepunten van voortvarendheid zijn geweest. Ze staken met hun hoge zijtopgevels hoog uit boven de lagere boerderijen. Ze straalden weelde en welvaart uit en waren degelijk gebouwd van goede materialen. Zo degelijk dat ze in de 19e eeuw gemakkelijk tot boerderijen verbouwd konden worden. Ze hebben het in die functie uitgehouden tot in de jaren zestig toen ze na jaren van verwaarlozing werden afgebroken. Veel boeren verplaatsten hun bedrijf in het kader van de ruilverkaveling naar nieuwe ontginningen. De vervallen boerderijen werden gesloopt en vervangen door woningen. In de volgende bijdragen over de Dorpsstraat zal ik ingaan op de situatie in het begin van de vorige eeuw, waarna ik enkele gesloopte huizen nader zal beschrijven.

Nijmegen, 20 november 1982

Wies van Leeuwen.

Afb. op blz. 22: De woonhuizen aan de noordkant van de Dorpsstraat, detail van afb. 1.

DE NEOLITISCHE VUURSTEENMIJNEN

Door P.W. Bosch

(vervolg van Rosdoek nr. 26 blz. 28)

De opgraving

Op 6 juni 1964 kon met opgraven worden gestart. Niemand van de groep had enig idee over de omvang van het werk, de financiële problemen en de duur van de opgraving. Voor het graven van de tunnel en het onderzoeken van de prehistorische mijngangen dacht de Werkgroep drie jaar nodig te hebben. Het werk zou echter ruim acht jaar duren en geheel in de vrije tijd worden uitgevoerd.

De proefopgraving verliep ondanks het slechte weer voorspoedig en na korte tijd werden de resten van mijngangen aangetroffen. Deze gangtjes waren slechts 60 cm hoog en voor het grootste gedeelte opgevuld met kalk. In deze opvulling werden de eerste vuurstenen hakken aangetroffen. Na een aantal zaterdagen te hebben gewerkt werd de eerste schacht aangetroffen voldoende voor een C 14-datering. De uitkomst was opmerkelijk: 3150 (+ 60) voor Chr. De mijnbouw in Rijckholt was hiermee absoluut gedateerd en ruim 5000 jaar oud.

Er werd nu besloten om de goedkeuring aan te vragen voor de definitieve opgraving. Aangezien de Nederlandse regering beslist geen concessie zou verlenen aan een werkgroep van amateurs werd besloten om vergunning aan te vragen voor 'het weer in gebruik nemen van een prehistorische vuursteenmijn voor geologisch en archeologisch onderzoek'. Deze vergunning werd verleend en met een subsidie van ZWO kon in 1965 met de definitieve opgraving worden begonnen. De initiatiefnemer W.M. Felder nam de leiding op zich en een aantal andere leden belaste

zich met administratie, voorlichting aan musea en instituten, catalogiseren van de vondsten, enz. Over belangstelling viel niet te klagen en dat was een van de redenen waarom besloten werd om niet meer op zaterdag maar in de nacht van vrijdag op zaterdag te werken. De groep breidde zich uit tot ca. dertig mensen en om tot een hecht team te komen, werd besloten dat men alleen lid van de Werkgroep kon zijn indien men minimaal twintig diensten per jaar werkte. Het werk aan de hoofdgang, zoals de leden de tunnel noemden, vorderde gestaag en de houten ondersteuning werd vervangen door staal. Voor dit doel werden 50 ton stalen ondersteuning, smalspoor en ander materiaal aangevoerd. Het smalspoor was noodzakelijk voor de steeds groter wordende hoeveelheden kalk die vrij kwamen bij het drijven van de hoofdgang (3 m breed en ca. 1,60 m hoog). Deze kalk werd in het Grand Atelier gestort en afgevoerd door personeel van Staatsbosbeheer. Als beloning voor het harde werk werd eind 1965 een menselijke schedel gevonden, waarop later meer in detail zal worden ingegaan. Naarmate het werk vorderde, werd ook de kalksteen harder en werden de houwelen vervangen door pneumatische afbouwhamers die in bruikleen werden ontvangen. Tegen het einde van 1966 had de hoofdgang een lengte van 38 m bereikt. De werkzaamheden namen nu steeds grotere vormen aan en voor een efficiëntere wijze van onderzoek werd de groep opgesplitst in een aantal ploegen. Iedere ploeg stond onder leiding van een voorman, die verantwoordelijk was voor de taakverdeling, de veiligheid, het inmeten van de vondsten en het bijhouden van een dagboek. Een ploeg werkte aan het verlengen van de hoofdgang, een aantal in de prehistorische mijngangen en een ploeg zorgde voor onderhoud van de gereedschappen en de aanvoer van materiaal.

Het werk in de mijngangetjes was niet gemakkelijk. Deze gangetjes, ca. 60 cm hoog, waren in de prehistorie gedeeltelijk opgevuld met overtollige kalk die voorzichtig moest worden uitgegraven. Hierbij moest speciaal worden gelet op vuurstenen werktuigen en de aanwezigheid van houtskool voor een eventuele datering. Ook de richting waarin de gangetjes waren opgevuld, kon belangrijke aanwijzingen verschaffen over de werkmethoden in de prehistorie. De uitgegraven kalk werd in kleine karretjes naar de hoofdgang getransporteerd. Dit diende voorzichtig te gebeuren om beschadiging van de wanden en pilaren te voorkomen.

Naarmate het werk vorderde en de hoofdgang steeds langer werd, werd ook het afvoeren van de kalk steeds moeilijker. Dit probleem werd echter opgelost door de steenkolenmijnen, die een complete transportbandinstallatie met een lengte van 150 m in bruikleen aanboden. Ook van een aantal andere bedrijven werd subsidie ontvangen in de vorm van geld of materialen. Iedere deelnemer werkte nu in mijnwerkerskleding met helm en petlamp. Ook het opgravingsterrein veranderde volkomen: er kwamen werkketen, opslagplaatsen voor stutmaterialen en een laadplaats voor het afvoeren van de kalk.

In 1969 was het vijfjarig bestaan van de werkgroep aanleiding tot het organiseren van een internationaal vuursteensymposium te Maastricht. De deelnemers bezochten ook de opgraving. Het symposium werd een groot succes en er werd besloten om iedere vijf jaar een vuursteensymposium in Maastricht te organiseren.

In 1972 werd het einde van het prehistorische mijnveld bereikt. De hoofdgang was nu 150 m lang. Tijdens de laatste 50 m werd veel hinder ondervonden van oplossingstrechters in de kalksteen, gevuld met zand en grind uit de bedekkende lagen. Deze oplossingstrechters, orgelpijpen genoemd, komen verspreid over het he-

le mijnveld voor en hebben ook de prehistorische mijnwerkers voor tal van problemen gesteld. Op vele plaatsen in de mijngangetjes werden muurtjes van gestapelde kalkbrokken langs de orgelpijpen opgebouwd die de mijnwerkers moesten beschermen tegen plotseling leeglopen.

Begin 1973 konden alle werkzaamheden gestopt worden; 3000 m² prehistorische mijngangen waren onderzocht en het doel was bereikt. Het opgravingsterrein werd in zijn oorspronkelijke staat teruggebracht en machines en werkketen werden afgebroken. Er brak nu een drukke tijd aan waarin alle gegevens uitgewerkt moesten worden.

Bereikte resultaten

Door het graven van een verkenningsgang door het prehistorische mijnveld konden ruim 3000 m² prehistorische mijngangen worden onderzocht. In deze deels opgevulde mijngangen werd regelmatig houtskool aangetroffen. Deze houtskool werd meestal gevonden in de nabijheid van schachtopvullingen en was waarschijnlijk afkomstig van vuren die aan de oppervlakte werden gestookt. In drie gevallen was de hoeveelheid voldoende voor het uitvoeren van een ouderdomsbepaling volgens de C14-methode. De resultaten waren: 3140, 3120 en 3050 voor Chr.

Er werden 60 mijnen geheel onderzocht.² De gemiddelde oppervlakte bedroeg ca. 25 m². In totaal werden 66 schachten gelocaliseerd en ondergronds tot een hoogte van ca. 2,50 m onderzocht. Een schacht werd geheel leeggegraven en de bovenste meters, bestaande uit los zand en grind, werden met stalen kokers bekleed. Aan de oppervlakte is weinig of niets van de schachten te zien. De diepte varieert van 10 tot 16 m afhankelijk van de bedekkende lagen. De doorsnede was ruim 1 m. De opvulling bestond uit vuursteen afslagen, grind en kalkbrokken. Het bedekkende grind dat in het Pleistoceen

door de Maas werd aangevoerd, werd waarschijnlijk bekleed met hout om instorten te voorkomen, sporen hiervan werden echter niet gevonden. Enkele holruimten in de schachtopvullingen doen wel de resten van hout vermoeden. In een aantal schachtopvullingen werden grote hoeveelheden slakken en andere faunaresten gevonden waaronder botjes van kikkers, muizen en andere kleine knaagdieren, die voor een deel in de mijnen moeten zijn geraakt toen deze nog open waren. In totaal werden ca. 17500 slakkenhuisjes verzameld. Hieronder bevinden zich enkele soorten die nu niet meer in Nederland voorkomen.

Aan de voet van een aantal schachten werden langs de wanden diepe slijpsporen gevonden, die erop wijzen dat het vervoer in de schachten tenminste voor een deel met touwen moet hebben plaats gevonden.

Vanuit de schachten werden in alle richtingen gangen gegraven. De gemiddelde hoogte van deze gangen is ca. 70 cm. De breedte is afhankelijk van het systeem van afbouwen. De vuurstenen werden gewonnen door deze te ondergraven en vervolgens los te breken. De overvloedige kalk, niet bruikbare vuurstenen en gebroken hakken werden in verlaten mijngangen gedeponeerd. De meeste gangen waren dan ook voor 80% opgevuld. Gereedschappen voor het verplaatsen van de kalk werden niet gevonden. Waarschijnlijk gebeurde dit met handen en voeten. Sporen van verlichting werden ook niet gevonden. Waarschijnlijk was het licht dat door de schachten naar binnen viel voldoende, aangezien de afstand tot de dichtsbijzijnde schacht zelden meer dan 10 m bedroeg.

(wordt vervolgd)